

Запорізько-Дніпровський край

„КЛАСОВИЙ ВОРОГ” на ДНІПРЕЛЬСТАНІ

Перед нами книжка, яка спонукає до невеселих роздумів про трагедію людей старшого покоління. Написана вона наприкінці 20 – на початку 30-х років з актуального тоді, як зазначає передмова, питання. З обкладинки дивакувато поглядають карикатурні типи „колишніх” – „спец”, піп, офіцер, а заголовок войовничо промовляє: „Класовий ворог на Дніпрельстані”. Отже, мова про Запоріжжя, „героїчний штурм Дніпрогесу” та про виявлених на будівництві „класових ворогів”.

Історія замкнула сімдесятирічне коло і висвітлила затемнений ракурс минулих подій...

Хто такий „класовий ворог на Дніпрельстані”? З погляду сьогодення, в оцінках документів.

Шукаючи відповіді, звернімось до архівних фондів Запорізького окружного й міського відділів Робітничо-селянської інспекції. Виберім з них лише те, що стосується Дніпробуду. Та спочатку спробуймо заглибитись у тогочасну соціально-політичну атмосферу.

1928 рік. Тон керівних листів, резолюцій та постанов дедалі жорсткіший: „встановити”, „охопити”, „зміцнити”, „висунути”... Пішли під ніж паростки економічної свободи, породжені непом. А слідом – тугіше затягуються гайки механізму соціальної політики. Невдоволення темпами соціалістичного будівництва, помножене на

більшовицьку нетерпимість до іншодумства, продукує пошуки ворога. Його примарний образ стали вбачати скрізь – у партії й поза нею, на виробництві й у сфері культури, серед заможніших і серед бідноти. Вірус ідеологізації, уразивши державний апарат, керівництво, відповідальних працівників, починає реально загрожувати всьому суспільству. Сталінізм посилено формує свою адміністративно-командну систему.

Запоріжжя. 22 травня голова окружної контрольної комісії і колеги РСІ М.Оконь надсилає листа голові ЦКК ВКП(б) Г.Орджонікідзе. Починає його словами: „Вважаю себе зобов’язаним в даному листі висвітлити деякі факти з життя і роботи Дніпробуду”. Далі – численні приклади безгосподарності та марнотратства, а наприкінці – пропозиції: поліпшити добір кадрів та „влаштувати взагалі чистку апарату „Дніпробуду”. Притому терміново.

Через півтора місяця з Москви надійшла відповідь про недоцільність прискорювати події в період розгортання будівельних робіт, аби не зашкодити темпам будівництва. Водночас зазначалося: „обстеження Дніпробуду намічено нами приблизно на жовтень місяць цього року”. Під документами власні підписи заступника Наркома РСІ СРСР Я.Яковлева, члена колегії Розенгольца, керуючого справами Реденса.

Отже, потреба провести „чистку” під

сумнів не бралася. А відтак розгорнулася підготовка.

Матеріал нагромаджувався. Ще в квітні 1928 року на адресу голови Запорізької контрольної комісії РСІ від імені дев'яти працівників Будівельного відділу Дніпробуду надійшла інформація про „ненормальності й порушення радянських законів, які виразкою сидять на тілі одного з організмів, покликаного до спорудження великого маяка соціалізму – Дніпровської гідроелектростанції”.

Проти працівників відділу висувалися такі звинувачення: „Легковод – людина з цілковито сумнівним минулим”, „Руженцев – родич Фадекова, інвалід, кандидат на пенсію, у своїй справі розуміється, як сліпе кошеня – навпомацки”, „можна знайти колишніх спекулянтів, торгівців (прор. Круглов, рахівник Яковлев, десятник Жуков)” і тому подібне. Це був не поодинокий допис, що вимагав кадрової чистки Дніпробуду. Та й нічого дивного в цьому немає – гігантське будівництво сплело в тугий вузол долі, характери тисяч людей, волею обставин змусило їх працювати поряд. У діловодстві органів РСІ нагромадилося багато подібних листів, скарг, заяв. Факти та аргументи, що наводяться в них, іноді відверто наклепницькі, іноді сумнівні а то й цілком безневинні. Однак вони падали на сприйнятливий ґрунт підозри та політичного фетешизму нової партійно-радянської бюрократії. І тому стимулювали революційну нетерпимість, прагнення „очистити” лави будівників соціалізму від „попутників” та „прихованих ворогів”.

Посилення натиску „згори” сковувало ініціативу низових структур, унеможливлювало не тільки будь-яку творчу працю, а й нормальну роботу взагалі. Певний час, надто попервах, невимушено проривався опір такому натискові. І не тільки з боку трудящих та низової управлінської ланки, а й з боку високих посадовців, господарників, людей мислячих, не скутих ідеологічними догмами. Типовий приклад – головний інженер Дніпробуду О.Вінтер. В архіві зберігається в копіях його лист, надісланий 18 квітня 1928 року до Секретаріату ЦВК СРСР на ім'я його голови М.Калініна. Між іншим, зазначалося, що копії листа пішли також Секретареві ЦВК СРСР А. Єнукідзе, заступникові голови ВРНГ

Й.Косіору, голові Раднаркому УСРР В.Чубарю, наркомові РСІ УСРР В.Затонському, Наркому юстиції УСРР В.Порайку, секретареві ЦК КП(б)У Л.Кагановичу. Отож його зміст мав бути відомий у верхах.

Лист Вінтера сповнений занепокоєння, й внутрішнього протесту, проти нелогічних дій місцевої слідчої влади та прокуратури стосовно справи службовця Управління головного інженера Дніпробуду Т.Рунова: „Мені абсолютно незрозумілі мотиви й тенденції Запорізької прокуратури, чому із настільки простої, ясної, очевидної справи хочуть зробити процес”. Хоча нам тепер здається безсумнівним, що авторові листа, як нікому іншому на будівництві, мало бути добре відомо, що за цим поодиноким фактом – судовим процесом (з участю й ГПУ) – проглядалася визначальна загрозлива тенденція. Її суть – сувора регламентація дій, максимальне обмеження свободи вибору, абсолютизація влади партійно-державною ієрархією. І цю тенденцію, що чимдалі відвертіше проявлялася в діях владних органів та карних структур на Запоріжжі, Вінтер сподівався побороти силою свого авторитету.

У відповідь на пропозицію прокурора Окрсуду Запоріжжя усунути Рунова з усіх посад він дозволив собі небачене „свавілля” – не виконав цієї вимоги. Вінтер поставив питання руба: у противному випадку притягнути до відповідальності і його. Причому додав: „Але дозвіл на порушення проти мене судової справи повинна дати Президія ЦВК СРСР, адже я – кандидат у члени ЦВК СРСР, про що і прошу, у разі, якщо прокурор Запоріжжя такий дозвіл буде запитувати”.

Проте Система не терпіла протистояння. Уже після перших сутичок з нею борці здебільшого мусили визнавати своє безсилля й приймати нав'язані їм правила гри, щоб не бути знищеними. І начальник Дніпровського будівництва І.Александров, і головний інженер О.Вінтер, і його заступники Б.Веденєєв та П.Роттерт згодом ставили свої підписи під протоколами „чистки” апарату Дніпробуду, бодай формально (адже в документах фігурують їхні прізвища) брали участь у виявленні „класових шкідників” на будівництві. Жорстокий диктат і кон'юнктура унеможливлювали заступництво, що його

виявив у згаданому випадку О.Вінтер. Це було б рівнозначно „потуранню” ворогам та самозвинуваченню.

У такій атмосфері тривала підготовка до чистки. До кампанії був залучений репресивний апарат ГПУ. У примітках до листа Г.Орджонікідзе М.Оконь зазначав: „Матеріал, що стосується Дніпробуду, також є в ГПУ”. А коли вже „чистка” закінчилась, голова комісії для її проведення Іванов – член колегії Запорізької окружної контрольної комісії РСІ, представник від парторганізації Запоріжжя – у таємному листуванні з окружною РСІ побіжно визнав, що „крім представлених матеріалів, Комісія керувалась матеріалами ГПУ”.

Для участі в ліквідації „класового ворога” на Дніпробуд з Москви прибув член Колегії Наркомату РСІ СРСР Беленький. „Чистку” можна було розпочинати.

23 червня 1929 року – як свідчить протокол – засідає комісія з перевірки кадрів Дніпробуду. Це був пролог. Присутні – Беленький, керівна верхівка Дніпробуду – І.Александров, О.Вінтер, П.Роттерт, Б.Веденєєв, Д.Коломенський – помічник головного інженера, Ф.Кисельов – начальник матеріального відділу будівництва та дві особи, посади яких нам тепер невідомі – Орлов та Шиндер. Слухали особові справи на 88 працівників різних відділів Дніпробуду. Ухвали, щодо них, досить круті: 37 чоловік мусили залишити роботу. Доля ще 20 осіб віддавалася на розсуд адміністрації або залишилася нез’ясованою. Навпроти прізвищ таких працівників стоїть позначка – „додатково перевірити характеристику”. Мотиви ухвал у протоколі не зазначено.

А вже 3 липня розпочалися засідання комісії з чистки. Хто ж увійшов до її складу? Без „керівної та спрямовуючої сили” тут, безперечно, не обійшлося. На чолі комісії – згаданий вище представник запорізької парторганізації Іванов. Секретар – завідувач секретної частини Дніпробуду Козлов. Членами комісії були два представники робочому – заступник його голови Лоренц і Некрасов та автор згаданої книги, робітник-висуванець С.Мальований. Склад комісії був певною мірою бутафорний. Те, що до неї входили члени робочому, цілковито підконтрольного адміністрації, та робітники-висуванці, мало

справити враження, що „чистка” – ініціатива самих трудящих.

Уже на першому засіданні було дано настанову: „Чистку Комісія проводить негласно, кабінетним порядком, шляхом виклику в комісію й особистого опитування осіб, які підлягали чистці”. До того ж, як з’ясовуємо з доповіді голови комісії Іванова, результат перевірки був визначений наперед. Сама процедура заслуховування людей була лише для годиться, адже, як зазначалося в документах, „матеріали, що є в розпорядженні комісії з чистки, перевірені через відповідні органи, і слід вважати, що істотних змін до вже складеної політичної характеристики осіб не передбачається”.

Водночас планувалося широко популяризувати наслідки чистки, „висвітливши в пресі, а також через Учпрофбюро і на відкритих партзборах”. Отже, мильна бульбашка „класової ворожнечі” мала бути роздута якомога більше. Накручувався черговий виток ідеологічного психозу, розпалювалася нетерпимість між людьми, сіявся страх перед завтрашнім днем.

Протоколи засідання комісії з чистки розкривають картину „злочинів” та „провин” тих, хто потрапив під немилосердне лезо „класової пильності”, тих, на кого був заведений „компромат”.

Ось кілька з них: „71) Мехченко Григорій Сергійович. Тесляр ГТ (гідротехнічного відділу – Авт.). Син великого власника. Був позбавлений виборчих прав. Має зв’язок також із позбавленим виборчих прав батьком”. За „зв’язок” з рідним батьком, як бачимо, передбачалася сувора кара – „звільнити за II-ю категорією”. „78) Растопчева Ольга Володимирівна. Рахівник гідротехнічного відділу. Колишня графиня. Буває в колі „колишніх”, беручи участь в антирадянських угрупованнях. Вступила за протекцією Бартельсона”. Ухвала: „Зняти з роботи за II-ю категорією”. Може, були істотніші „провини”, за які карали „за першою категорією”: прогули, хабарництво, службова невідповідність? Гортаючи протоколи „чисток”, переконуємося – ні. Як правило, „вичищених” за такі провини було значно менше, та й кваліфікувалися вони не за першою, а за другою й третьою категоріями, або й зовсім

Титульна сторінка книжки С.Мальованого про чистку на Дніпробуді

таких осіб з роботи не звільняли. Перша категорія – ознака серйозної політичної злочинності або неблагодійності людей. Приклад? „77) Криволап Михайло Дмитрович. Діловод відділу відчуження. Син великого куркуля-торгівця. Настроений контр-революційно. Уся його сім'я і він позбавлені виборчих прав. На засіданні комісії заявив, що він усі роки ставився вороже до Радянської влади, а нині – лояльно. Брав участь у петлюрівському русі, перебуваючи в той час в „Просвіті”. Веде антирадянську роботу”. Як бачимо, „провини” далеко не беззаперечні. Минуле людей, якщо воно було не революційним, достатньо аргументовано „доводило” „класову ворожість”. Читаємо ухвалу: „Зняти з роботи за І-ю категорією як відкритого противника радянського ладу”. Інші формулювання: „Доброволець білої армії. Був в еміграції. Деякі родичі розстріляні” (!), „Старший унтер-офіцер кінної поліції. Свідомий монархіст”, „У даний момент заарештований ДПУ”, „Має тісний зв'язок зі своєю родиною куркульського походження”, „Колишній жандарм”, „Активний учасник

петлюрівського руху”, „Має родичів за кордоном з якими підтримує зв'язок” тощо. Отже, давнє минуле людей, соціальне походження, родинні зв'язки, товариські стосунки, громадсько-політичні симпатії чи антипатії, захоплення давали „підстави” для суворих висновків комісії. Іноді, коли бракувало навіть таких сумнівних підстав, щоб звинуватити в „класовій ворожості” керувалися „класовим пролетарським чуттям”. Ось як про це розповідає С.Мальований, пропагуючи свій досвід: „Тут потрібне пролетарське чуття. Треба нюхом узнавати ворога, не піддаватись на вудку, на влєсливі слова, не вірити „липовим” документам, що їх подають до комісії”. За таких обставин досить було анонімки чи наклепу, щоб розквитатися з чесним трудівником, порядною, але „невгодною” комусь людиною, з тим, хто міг перечити, мав власну думку.

Темпи чистки форсувалися. Представник центру Беленький не мав часу надовго затримуватись у Запоріжжі. А ще була настанова „вичистити” ворогів до часу розгортання основних робіт на будівництві. А тому вже в двадцятих числах липня чистку було завершено. Про це „с коммунистическим приветом” „секретно” інформував окружну РСІ голова комісії Іванов. Протягом тринадцяти засідань було заслухано 319 осіб. Статистика повідомляє, що звільнено за першою категорією – 58 чоловік, за другою – 123. Залічено до третьої категорії – 21. Винесено догану – чотирнадцятьом. Із загального числа звільнених 79 були робітники, 77 – адміністративно-господарські та обліково-контторські, 25 – інженерно-технічні працівники. За „злочинами” кваліфіковано: „Контрреволюційний елемент (служба в білих арміях, контррозвідках, бандах, каральних загонах тощо) – 53, „Чужий радвладі елемент: колишні поміщики, жандарми, торговці, куркулі тощо”. – 55, „Кримінальний елемент” – 36, „Шкідливий для виробництва елемент: бюрократи, злісні прогульники й порушники труддисципліни, рвачі тощо”. – 37.

Усе це Дніпробуд. Одна із сторінок його життєпису, оповідей про долю людей, що будували соціалізм.

Олександр ІГНАТУША,
Олександр ТЕДЄЄВ,
працівники Державного архіву
Запорізької області